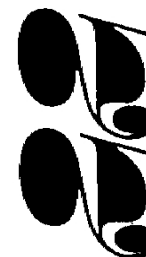

O opozici, rezistenci a jiných věcech

(Pokus o odpověď M. Středovi, ale nejen jemu)

Jan Vladislav (Paříž)

1

Není pochyb o nezbytnosti kritiky a pro soudného člověka neexistuje vlastně nic, co by se jí apriorně vymykalo. Není tedy třeba vysvětlovat její oprávněnost, jak to činí Martin Středa ve své úvaze O hnutí občanské svépomoci — kriticky¹, a to ani když jde jako u něho o kritiku do vlastních řad. Naproti tomu však je rozhodně zapotřebí dodržovat jistá pravidla vlastní tomuto oboru, jinak přestane být kritika kritikou, to jest činností, která má věci pokud možno objasňovat, a ne naopak...

Prvním z těchto pravidel je patrně přesnost v terminologii a jasnost ve vymezování kritizovaného předmětu. Předmětem Středových kritických úvah je “hnutí občanské iniciativy”, což je termín, kterým se výslovně charakterizovalo hnutí Charty 77. Ve skutečnosti ovšem Středa nekritizuje pouze toto hnutí; jediným slovním obratem, doslova “pro stručnost”, je ztotožňuje s *opozicí*, a o něco později je vydává za první projev, kterým se tato jeho opozice obrátila k “široké veřejnosti”. To vše jsou ovšem spíš básnické tropy než holé skutečnosti; v tomto případě by se dalo mluvit o figuře *pars pro toto*, část místo celku, vhodné v krásné literatuře, ale nebezpečné v kritické stati, protože čtenáře zavádí. Projevů nesouhlasu s normalizačním režimem bylo po roce 1968 přece víc a Charta 77 sama byla spíš vyvrcholením nebo shrnutím této řady než počátkem; a především: prohlášení Charty, nepochybný výraz znepokojení, kritiky a nesouhlasu se stavem věcí v Československu, samo jakékoli ztotožnění s opozicí výslovně

¹ *Svědectví*, č. 66, str. 263 a další.

odmítlo.² A odmítli by je patrně i mnozí signatáři Charty, protože opozice znamená nutně jistý "program politických či společenských reforem nebo změn", na kterém by se byli sotva shodli; navíc představovalo hnutí Charty pro četné účastníky pokus o něco nového, totiž o vybědnutí ze zajetých, stále se opakujících a stále nebezpečněji selhávajících politických schémat, tak drahých zakořeněnému politickému myšlení všech odstínů. Do jaké míry šlo o skutečnou možnost nebo iluzi, je jiná věc; právě zde by mohla patrně začít potřebná kritika, dnes obohacená zkušenostmi polských událostí, kde šlo podle všeho rovněž o hledání východiska z vyběhaných kolejí dosavadních politických šablon.

Základním problémem Středových úvah je, že nikde nevysvětluje, co vlastně míní termínem opozice. Pokládá-li za ni celkovou či dílčí kritiku režimu, občasný či trvalý nesouhlas s jeho hospodářskou, sociální, kulturní či jinou politikou, případně bezděčný nebo uvědomělý odpor proti jejímu praktickému uplatňování, pak ovšem lze i hnutí Charty 77 zahrnout do opozice. V tom případě ovšem vyvstává oprávněná otázka, zda je termín opozice na místě a nebyl-li by přílehavější jiný, například rezistence, kterého Středa střídavě a bez rozlišení užívá rovněž. Ale jak se zdá vyplývat ze souvislosti, náš kritik inklinuje spíše ke klasickému pojetí opozice politické, která má ovšem zcela jiná východiska i cíle než rezistence. Té, jak víme z poslední války, šlo o zcela základní otázky, otázky života s smrtí, jež se právě proto mohly stát bez větších potíží společným jmenovatelem či tmelem proudů jinak silně rozlišených, které by se za jiných okolností rozešly ve vzájemné opozice; to se také po skončení společného boje stalo. Ale to je jiná historie.

Přihlédneme-li blíže k Středovým uvahám, vidíme, že jejich autor má sklon pojem opozice spíše zužovat než rozšiřovat. Jestliže ji prvním krokem bez dalšího zestručnil v hnutí Charty 77, dalším podobným krokem ji zužuje ještě dál, když ji bez jakéhokoli vysvětlení označí za pouhou "opozici ideovou, kulturní". Tím toto problematické zjednodušování nekončí. Ačkoli termíny ideový a kulturní nejsou synonymní, ba vlastně ani souřadné, v dalším odstavci splynou v jedno a Středa mluví nadále už jen o opozici kulturní. A tato jeho kulturní opozice se o několik stránek dál změní prakticky v opozici literární nebo dokonce v pouhý čtenářsko-debatní kroužek :

"Naše kulturní opozice byla a je dílem lidí od pera, kteří rádi čtou a píší a jejichž nejdůležitější potřebou a největší radostí je formulace vlastních myšlenek a publikace vlastních textů. Takto chtějí působit na druhé,

---

² Pro dobrou paměť připomeňme znovu 22. odstavec Prohlášení Charty 77, kde se praví : "Charta 77 není základnou opoziční politické činnosti. Chce sloužit obecnému zájmu jako mnohé podobné občanské iniciativy v různých zemích na Západě i Východě. Nechce tedy vytyčovat vlastní program politických či společenských reforem nebo změn..."

přičemž účinek takového působení si už neověřují (ostatně to ani není dobře možné). Tato opozice je vlastně velmi volným a neurčitě ohraničeným čtenářsko-debatním kruhem, jehož někteří příslušníci jsou i autory obíhajících textů. Nelze ji nazvat hnutím, neboť není společného programu, ani společného vnitřního pohybu určitým směrem (...)"

Kdyby tomu bylo skutečně tak, kdyby bylo možno opozici skutečně redukovat na hnutí Charty 77, Chartu na kulturní odpor a ten na čtenářský kroužek, jak to dělá M. Středa, byly by možná jeho odsudky oprávněné a jejich tón vysvětlitelný. Takto však v něm zaznívá nejen pozoruhodný přízvuk osobní nelibosti a povýšenosti, s níž například soudí (či pomíjí) konkrétní díla, ale také a především zlověstné akcenty, které jsme slychávali v padesátých a šedesátých letech z úst představitelů moci, od nichž je převzali v sedmdesátých letech jejich pokračovatelé.

2

Naštěstí věci se mají jinak, než je kreslí M. Středa. Je například příznačné, že hovoří vytrvale pouze o opozici posledních dvanácti let, jako by — zlomyslně řečeno — "duchovní vzdor" našeho lidu začal teprve, když byli četní podílníci na moci po roce 1968 této moci zbaveni a přešli chtít nechtít na stranu oné dávné mlčící většiny bezmocných, čímž patrně došlo ke kvalitativní změně, při které se lid probudil ze své lethargie. Třebaže podle Středy pořád ještě ne dostatečně: "Národ možná prožívá reprízu své bělohorské tragédie. Jeho osvícensko-pokrokářská víra, jíž mu korunoval marxismus (jakkoli osvícensky pojatý) dodýchává v troskách. Co teď? Co probouhá probouzet? A ve jménu čeho? Tot' veliké téma pro elitu jejího duchovního vzdoru, jímž naše opozice po dvanáct let snad chtěla být. Ta si však postupně balí kufry do Vídně..."

Ponechme stranou nedůstojné insinuace a karatelský tón posledního spravedlivého, jímž uznal Středa za vhodné mluvit, i když by stál možná za psychologický průzkum a porovnání s obdobným tónem a insinuacemi některých mluvčích čs. normalizovaného režimu, zejména těch tajných, a věnujme pozornost blíže tomu, čemu on říká opozice a co je spíš rezistence. Charta, případně neoficiální kultura nebo neoficiální literatura, na níž Středa postupně opozici redukuje, představuje nanejvýš pouze onen pověstný vrcholek daleko většího plovoucího ledovce, jehož neviditelné, ale nepochybně existující hlavní hmotě věnuje tak nepatrnou pozornost, jako by i on viděl dějiny především jako příběh oné osvětlené, oficiální podoby skutečnosti, v jejímž lesku se ztrácejí obrysy její hlavní potopené hmoty. Středa si nedává příliš práce, aby je rozpoznal a zvážil; jinak by musil vědět, že kritika, odpor, rezistence nebo dokonce opozice vůči totalitnímu režimu u nás má daleko hlubší a širší kořeny, a to jak historicky, tak společensky a jevově.

Předně je nepochybné, že kritika, nesouhlas, odpor proti čs. formě totalitního režimu nezačal Prohlášením Charty 77, ba ani rokem 1968, jak se rádi domnívají zejména ti, kteří se o něm dozvěděli teprve tehdy. Existoval od roku 1948, ne-li ještě dřív, a totální režim jej svým maniakální, vyhledáváním případně vytvářením nepřátel, procesy, čistkami, šikanami, podezříváním, neustálým neklidem ve společnosti jednak vyhrocoval, jednak vůbec vyvolával v život. I když nevznikla klasická opozice, vytvářela se stále silnější rezistence nejen v oblasti ideové, kulturní, umělecké, ale také v zemědělství, v průmyslu, atp. Základy paralelní polis, o níž se mluví dnes, vznikaly prostě už v padesátých letech. Fakt, že zůstaly bez jména, nevyvrací jejich skutečnost a význam.

Ale to už jsme u společenských důvodů, jež mluví proti příliš zjednodušenému modelu toho, čemu Středa říká opozice. Právě tak jako nelze rezistenci omezovat historicky na posledních dvanáct let, nelze ji redukovat ani sociálně na úzkou vrstvu inteligence nebo dokonce lidí "od pera". Ti byli pouze nejmíc vidět nebo slyšet, protože se pokoušeli skutečnost, kterou ani nevytvořili, ani si ji nevymysleli, podle svých schopností reflektovat a výsledky této reflexe formulovat — tak jak jim to přikazovalo jejich poslání, to jest jejich úkol, který jim ve společnosti připadl v důsledku dělby práce.

I když Charta 77 zdaleka není pouze hnutím lidí od pera nebo od kultury, jak by se zdálo ze Středových úvah, a složení jejich signatářů je mnohem pestřejším a reprezentativnějším vzorkem různých proudků kritiky normalizačního režimu, nezastupuje pořád ještě všechny vrstvy, v nichž se rezistence projevovala nebo projevuje. Věrnějším vzorníkem latentní i skutečné rezistence byly patrně spíš procesy padesátých let, ve kterých figurovali vedle intelektuálů zemědělci, vedle spisovatelů důstojníci, vedle studentů kněží, ale také například v jistém okamžiku architekti, technici, atp., nemluvě o funkcionářích jiných politických stran, sokola, odborů a dalších veřejných organizací včetně komunistů samých. Nepřítelem, to znamená nepřístupnou opozicí, se mohl pro režim stát kdokoli, od pologramotného kočáka z JZD, který odmítl mlátit "své" koně a byl proto odsouzen na desíletí do žaláře jako škůdce socialistické výstavby, až po generálního tajemníka KSČ, který byl jako škůdce vyššího řádu popraven; podobné rozpětí měla nepochybně i skutečná rezistence.

Daleko rozmanitější byly konečně i formy této rezistence. Středova kritika je krajním případem obecnějšího sklonu uznávat pouze slovní, písemné, literární formy kritiky či nesouhlasu; je to typická kritika člověka od pera, který podceňuje ostatní projevy odporu často rozsáhlé a opakované nebo dokonce každodenní, počínaje různými spontánními plebiscity v podobě prázdných kin při promítání jistých filmů nebo frontami na jisté knihy a konče demonstrativními pohřby, kterých bylo víc, než většinou tušíme, zejména na venkově, kde měly nejednou obdobný význam jako pohřby

Jana Patočky či Josefa Smrkovského v Praze.³

Tváří v tvář nevybíravému ideologickému tlaku ne-li vydírání při každé příležitosti byla a je pozoruhodným projevem rozsáhlé a hluboké rezistence ovšem také stále živější a uvědomělejší náboženský život se všemi důsledky, jež přináší. Je v zásadě prost politických aspirací, jmenovitě opozičních, ale totalitní režim v něm vidí nutně a nakonec právem protivníka, to jest opozici, dnes patrně nejčetnější a nejsemknutější kolem tradičních struktur; a tak s ním také jedná.

Existují ostatně ještě další, byť mnohdy méně "ušlechtilé" formy odporu. Na jednu z nich, nepochybně důležitou, ale jaksi přehlíženou, upozornil ve své Úvaze uvnitř dobře zazátkované láhve Josef Vohryzek. Pod povrchem "konformismu lidí zabydlených v konsumní společnosti" reálného socialismu lze skutečně pozorovat svéráznou rezistenci hospodářského rázu, jak píše J. Vohryzek, onen dvojí trh práce, z něhož ten druhý, černý, je tak významný, že se společnost bez něho už neobejde. Zároveň však zasahuje možná tento druh "neušlechtilé rezistence" všechny "aparáty totalitní moci pronikavěji než úsilí těch, kteří své postavení reflektují v etických pojmech a jejichž občanský nesouhlas se realizuje nekonformní kulturní prací".⁴

Není naším úkolem vyjmenovávat zde všechny možné formy rezistence, které se vytvořily během posledních třiceti let v Československu. Je jich zřejmě víc, než vůbec tušíme, a jejich soupis a popis je prvním úkolem každé kritiky, která se zabývá tímto problémem. Pokud si sama nebo s pomocí příslušných vědních oborů neudělá o něm co nejpřesnější obraz, bude viset ve vzduchu a mluvit do větru. M. Středa neváhá ve svých úvahách suverénně přidělovat konkrétní úkoly neoficiální kultuře, jmenovitě krásné literatuře, do níž se mu opozice prakticky scvrkla. Je škoda a chyba, že přitom jako kritik a politolog nevidí otevřené úkoly svých vlastních oborů: je jich víc než dost a nikdo jiný je dobře plnit nemůže. Rozhodně je nemůže suplovat například nekonformní beletrie, kterou tak přísně kritizuje pro její údajné nedostatky. Daleko větší a skutečnější nedostatky řady vědeckých oborů včetně kritiky, politologie, sociologie, historie atd. kupodivu nevidí, jejich pramalou účast na hnutí odporu nebo opozici jako by nepozoroval.

---

³ Jeden z takových venkovských pohřbů zachytila Eva Kantůrková v románu *Pohřební slavnost*, který ač vytištěn už nevyšel.

⁴ O *svobodě a moci*, I, Index, Kolín n.R., 1980, str. 340. Zřetelným důkazem síly této rezistence a jejího vlivu na oficiální ideologii i praxi je například vývoj v Maďarsku, kde onen druhý trh práce raději realisticky legalizovali. Jiným takovým dokladem je střídaté podporování a omezování záhumenků v řadě dalších států reálného socialismu.

Podobně přehlíží i jiná fakta, která se do jeho obrazu nehodí. Redukoval podle svých kritických potřeb třicetiletou rezistenci prakticky jen na dvanáctiletou historii nekonformní kultury, ale ani tu nevidí v celé její šíři a spokojuje se vlastně jediným jejím aspektem, beletrií. Přitom musí vědět, že nesouhlas, odpor, nekonformní tvorba existovala — a to opět už od padesátých let — prakticky ve všech oborech. V poslední době se tento odpor projevil zvláště zřetelně a v nebyvalém rozsahu zejména v hnutí tzv. undergroundu : právě ono mělo onen pozoruhodný ohlas a dosah v širokých vrstvách, zejména mezi mladými, jež Středa u ostatní nekonformní kultury tolik postrádá. Ostatně právě značně široké protestní hnutí proti pronásledování hudebníků a zpěváků undergroundu značně přispěly k zformování Charty 77. Není třeba myslím vyjmenovat další konkrétní formy neoficiální kultury, koncerty, výstavy, divadelní představení atd. a hodnotit jejich úlohu v celkové národní rezistenci vůči totální moci; i to je především povinnost kritika. Jistě, není to vždy úkol snadný, protože i zde jsou jisté formy odporu často více méně srkyty pod různými polooficiálními fasádami, ať už jde o různé spíše trpěné než vítané koncerty, malá divadla, vyvzdorované publikace původních prací i překladů atd. Není přece tajemstvím, že existují různé stupně povolení či zákazů a že tomu odpovídají i příslušné stupně nekonformních projevů. Jsou také dobře známé krajní případy autorů, kteří publikují jak oficiálně, tak neoficiálně, a děl, která vycházejí obdobně ve dvojí redakci. To všechno patří rovněž projevům kulturní rezistence a kritik je musí vzít na vědomí. Jenže M. Středa i zde jisté podrobnosti přechází velkoryse mlčením nebo nanejvýš přezíravými zmínkami.

S pozoruhodnou přezíravostí nebo neinformovaností mluví vlastně i o čs. neoficiální literatuře, která je hlavním terčem jeho kritických úvah. Z dvou set titulů ineditní tvorby, přestože se s ní, jak blahovolně uznává, "ta oficiálně vydávaná nemůže co do kvality měřit", nacházejí v jeho přísně kritických očích milost nakonec jen dvě knihy, Klánského *Vyhnanství* a Klísmova *Má veselá jitra* a "některé fejetony, zejm. Vaculíkovy". Jen ty se totiž vyznačují tím, co je pro Středu hlavním kritickým metrem, totiž "mobilizujícím étosem". Pro ostatní nekonformní autory je podle Středy, jak jsme už viděli, tou "nejdůležitější potřebou a největší radostí" taková pochybná věc jako "formulace vlastních myšlenek a publikace vlastních knížek..." Je to freudovsky příznačné přeřeknutí, ta zmínka o *formulaci vlastních myšlenek* : Středa není první ani zřejmě poslední, kdo by podvědomě rád vnutil spisovatelům, aby formulovali především myšlenky cizí, myšlenky těch, kdo vědí lépe nebo nejlépe, co je zapotřebí. A pokud jde o vydávání knížek, je pozoruhodné, že to byli spisovatelé, a ne kritici, editoři, teoretikové, kdo se ujali vydávání ineditní literatury nejen vlastní, ale

především těch druhých, a to za cenu často vyčerpávajícího úsilí, nesnází, plýtvání energií a časem, kterého by byli raději využili pro vlastní psaní, nemluvě o nevyhnutelných potížích s policií. Vím, o čem mluvím; ale právě ohled na "celospolečenské potřeby", kterých se podle Středy inkriminovaní spisovatelé zastávali "až v druhé řadě", jim nedal, aby se svou editorskou činností přestali, jakkoli byli tolikrát v silném pokušení to udělat. Ostatně pokud to nakonec skutečně udělali, například v případě fejetonů, znamenalo to prakticky konec, ačkoli z přihlížejících či kritiků měl kdokoli možnost v začaté akci pokračovat... Vytykat těmto spisovatelům jejich letitou únavnou práci pro druhé jako pouhé uspokojování vlastní samolibosti je proto vrchol; chybí už jen předhůzka, že se tím obohacovali, protože jinak by to nedělali, a repertoár výtek, jež nám v dojemné shodě adresovali v těchto souvislostech i naši pečovatelé z ministerstva vnitra, by byl v hlavních rysech úplný...

Čs. nekonformní spisovatelé mají podle Středy vůbec celou řadu nepěkných vlastností; patří k nim také to, že hájí především své "stavovské prerogativy", k nimž patří i taková exkluzivita jako svoboda projevu (!!), zatímco skutečných "celospolečenských potřeb", jak už jsme uvedli, "se zastávají až v druhé řadě". Škoda, že Středa tyto ostatní celospolečenské potřeby nevyjmenovává, abychom mohli posoudit, oč jsou přednější než svoboda projevu... Tito spisovatelé, toužící věnovat se normálně jako kterýkoli zedník, inženýr nebo lékař své vlastní práci, jsou natolik povýšení, že odmítají být zaměstnáni, "protože si to mohou dovolit" vzhledem k tučným honorářům a podporám; ale bohužel i to jsme slyšeli jako argument při různých nabádacích pohovorech... Z týchž důvodů si mohou také podobně jako V. Havel se svým "pověstným zelinářem" dovolit být až do krajnosti "morálně rigorózní", poněvadž je to většinou (až na V. Havla a pár jeho přátel) vlastně nic nestojí, leda že se takovým nevhodným postojem zbavují možnosti působit na "obyčejné lidi". Navíc naši nekonformní spisovatelé tyto "obyčejné lidi" a "mravní bídu jiných vrstev" pořádně neznají — na rozdíl od M. Středy, který ji zřejmě musí perfektně znát, když o tom tak zasvěceně mluví. Je to pochopitelné, neboť u těchto spisovatelů vesměs "převažuje tvorba artistní, sebereflexivní, zkrátka egocentrická"; a zvláště nebezpečné pak je, jak vysvítá ze Středova povzdechu, že "právě tato díla dosáhla největší popularity". Jenže Středa ví bezpečně předem, že takový "literátský exhibicionismus nebude prostředkem nejvhodnějším" k nápravě našich věcí, poněvadž podle něho pravým úkolem umění a především literatury je pracovat "aktivně buditelcky" jako kdysi zapadlí vlastenci, jež Středa výslovně připomíná, probouzet politicky, přinášet "analýzu, hodnocení, program", nebo aspoň "zvídavě studovat jako sociologický zjev" naši všeobecnou "národní lethargii". A Středa neváhá dávat hned také velmi pohotově do pera našich nedostatečně uvědomělých literátů náležitá témata — v další dojemné shodě s pečovateli sedmdesátých let, kteří účelivě

navazovali na teoretiky let padesátých : “typicky česká rodina (...), školní třída, pracovní kolektiv, chalupářská kolonie, příslušníci celých konfesí...” Ke cti M. Středy nutno uvést, že tuto řadu novátorsky doplňuje ještě požadavkem studia “mocenské elity”, na což rádci z ministerstva vnitra zapomínali.

4

Člověk nevěří svým očím a má živý pocit, že k němu promlouvá znovu akademik Ladislav Štoll blahé paměti...

Nepůjdu na to čtyřmi cestami, jak říkají Francouzi, a řeknu rovnou, co mám na mysli, aniž bych to dlouze dokládal citáty z *Třiceti let bojů za čs. socialistickou literaturu* nebo z *Literatury a kulturní revoluce* a dalších podobných výronů čtyřicátých, případně padesátých let, jež zdálky, ale vydatně inspiroval A. A. Ždanov. Pilný čtenář si najde sám příslušné pasáže, které mu potvrdí, že Středa teoretiky socialistického realismu cituje věrně jak co do slovníku, tak co do celkového ducha jejich výtek i příkazů na adresu moderního umění. Středa tak znovu potvrzuje, co je na cenzuře a jejím siamském dvojčeti propagandě to nejnebezpečnější, totiž její dlouhodobé zpožděné účinkování.

Hlavní myšlenkou socialistického realismu byla naprostá podřízenost, služebnost umění, jeho výlučně a krátkodobě instrumentální ráz. Opisovalo se to všelijak, například také termínem společenská zakázka; nezadával ji ovšem nikdy ten, jehož jménem se dělala, národ, lid, a míru nebral nikdy sám umělec podle skutečných potřeb tohoto údajného zákazníka, který nakonec také zakázku platil. Objednávka přicházela autoritativně ze stranického sekretariátu zároveň se závaznými mírami i stříhem. Sekretariát a ne čtenář rozhodoval, přikazoval a ještě častěji zakazoval, jednou Čapka a Dostojevského, podruhé Zahradníčka a Kafku, potřetí Seiferta, Holana, Halase, Koláře, Škvoreckého atd... Sekretariát a ne lid posílal knihy do stoupy a umělce do vyhnanství, vězení, ne-li na smrt. Je třeba uvádět jejich seznam ?

Úkolem takto instrumentálně chápaného a naprosto nesvéprávného umění bylo ilustrovat právě prováděnou nebo prohlašovanou politiku, pokud se na něm v krajních případech nechtělo ještě víc, totiž realizace toho, co politika, ekonomie a další nástroje moci svými obrovskými prostředky realizovat nedokázaly — nového člověka, nový svět. A protože se umění zdráhalo, protože to dělat nechtělo a ani nemohlo, i kdyby chtělo, bylo znovu a znovu obviňováno jako jedna z hlavních příčin všeobecného krachu a v důsledku toho také přiměřeně trestáno ve svých tvůrcích...

Nyní ukládá podobné úkoly naší kulturní rezistenci, zejména beletrii, zase M. Středa : co nedokázali politikové všech odstínů, co nesvedla politická publicistika, politická kritika, politická lidov ýchova dříve či dnes, to on

přísně vyžaduje od umění. Na jednom místě nás Středa žádá, abychom ponechali na chvíli stranou "hlediska literární" a "případnou nechuť k pojmu lidovýchova" a zeptali se, kolik neoficiálně vydaných knih mělo "lidovýchovný potenciál". Nemohu mu ze zásadních důvodů vyhovět, protože si nedovedu představit, že by například lékař při své práci, při dlouhodobé operaci, ponechal na chvíli stranou hlediska medicínská, ale mohu mu na oplátku nabídnout svou otázku: kolik tohoto lidovýchovného potenciálu měla Homérova *Odyssea*, Dantův *Nový život*, Petrarkův *Zpěvník*, Boccacciův *Dekameron*, Shakespearův *Hamlet* nebo *Sonety*, Goethův *Werther* nebo *Faust*, Máchův *Máj* atd. atd. atd. A přitom všechna tato díla vznikala v dobách, kdy to rovněž "zrálo k sociální změně", protože v podstatě to k sociálním změnám zraje pořád a všude. Utkvět v jejich trvalém očekávání a věčné přípravě znamená redukovat umění v politické agitky, psané ze dne na den k okamžité spotřebě, bez ohledu na to, že jejich kýžený lidovýchovný účinek se ukáže nakonec vždy velmi pochybný. Ostatně právě to, agitka, úvodník v uměleckém hávu je vlastní ideál všech teoretiků totálních systémů, v nichž je vše, tedy i umění, totálně podřízeno totálním cílům.

Jenže moderní umění se nechce a pod trestem vlastní smrti ani nemůže podrobovat takovým požadavkům a vzdávat vlastní svéprávnosti, ať už je k tomu nutí hrozbami pekelných trestů moc, nebo zapřísahá svatými povinnostmi opozice. Celý spor moderního umění s levicí se točí od třicátých let kolem tohoto problému. Umělci, a to i ti nejoddanější stoupenci pokroku nebo revoluce, nemohli nakonec nevidět nebezpečí, které takovým podřízením vyššímu zájmu hrozí nejen umění, ale i veškerému myšlení, hledání, pravdě, a postupně se s představou slepě poslušného a služebného umění rozešli. Znamenalo to také rozchod s mnoha iluzemi sociálními a politickými, vedlo to — konečně k prohlédnutí jak na Východě, tak na Západě. U nás kus té historie vypsál ze svého hlediska Karel Teige ve studii *Surrealismus proti proudu*⁵. Tento Teigův text a s ním celá tehdejší diskuse si zachovávají aktuálnost dodnes jako pozoruhodné zrcadlo, nastavené skutečností dogmatické levici, která ani za těch dlouhých čtyřicet let nedokázala postoupit blíž k řešení problému společenské funkce umění: zůstalo pro ní i nadále pouhým nástrojem politické moci. Středa z něho chce udělat totéž, byť ve službách opozice. Patří opravdu k naší hluboké mravní bídě, že po tom všem, co víme a o čem byla řeč v předchozích odstavcích, je třeba znovu obhajovat svéprávnost, autonomii umění jako speciální lidské činnosti s vlastním programem, vlastními úkoly, vlastními možnostmi, krátce jeho nezastupitelnost, jež znamená, nejen že je nic nemůže suplovat, ale také že ono nemůže suplovat

⁵ Část této těžko dostupné brožury přetisklo *Svědectví* roku 1964 (r. VI, č. 24, str. 383 a d.) jako příspěvek k tehdejší diskusím "o svobodě", svědomí i odpovědnosti spisovatele politicky či ideologicky angažovaného".

cokoli jiného, politiku, sociologii, lidovýchovu atd. Jeho společenská funkce je specifická, jeho působení je osobitá, většinou — bohudík — nevypočitatelné a v každém případě nevymahatelné. Nelze mu určovat úkoly zvenčí a proti jeho vůli, většinou to nevede k ničemu, ba nevede k ničemu většinou ani vlastní, dobrovolné podřízení umělce takovým vnějším požadavkům, neboť jedním z výrazných znaků moderního umění je silný prvek nonkonformnosti.

V tom je možná také jeho nejsilnější služebnost : je svým způsobem korektivem, kritikem, nastaveným zrcadlem atd. Není stranou života, podílí se na něm často překvapivým způsobem, ale zásadně jej odmítá vidět očima byrokrata, politika, teoretika, příkazce. Vidí jej po svém a často lépe, s větší jasností a prozíravostí než ti, kteří by je rádi vedli, řídili nebo komandovali, ať už jsou jejich úmysly jakkoli dobré : vždy dláždí cestu do pekla a umění se proto na ni odmítá vydávat. Středa například vytýká nekonformním spisovatelům neznalost “mravní bídou ostatních vrstev”. Bude-li se však jednou někdo zabývat mravní bídou našeho lidu dejme tomu v padesátých letech, nenajde její obraz v sociologických, politologických ani kritických studiích z té doby, protože buď neexistují, nebo tu bídu horlivě přikrývají; bude se muset obrátit ke knihám řady nekonformních autorů, kteří právě pro svou *uměleckou* nekonformnost byli vyřazeni i z oficiálního světa, nebo žili ne jeho samém okraji životem “obyčejných lidí” a tak měli možnost poznat jejich bídu zblízka, ze strany bezmocných, a také o tom vydat svědectví v rámci svých vlastních uměleckých plánů. Jiná věc je, že značná část takových knih stále ještě řádně nevyšla, jako například básnické deníky Jiřího Koláře, nebo že mohla vyjít jen v emendované podobě, jako některé prózy Bohumila Hrabala. Přečtete si Kolářova *Prométheova játra*, jež snad konečně (v cizině) vyjdou, přečtete si znovu Hrabalovu *Majitelku hutí* ale i jiné jeho prózy, jež kdysi vyšly nebo měly (doma) vyjít ve svazku *Poupata*. Za jednu báseň z *Prométheových jater* Kolář v padesátých letech seděl; Hrabalovy prózy patřily hluboko do poloviny šedesátých let k ineditní literatuře a obíhaly v rukopisech jako dnes zase další jeho texty. A to jsou jen dva ze stovky obdobných uměleckých osudů posledních třiceti let.

Nebylo třeba posílat skutečné umělce na kulturní brigády v padesátých letech, aby poznali lid, a není třeba je na ně posílat ani dnes. Spíš by možná potřebovali vhodné školení nebo spíš přeškolení někteří jejich kritikové, kteří nedovedou rozpoznat, oč opravdu jde v umění, a kde to opravdu zraje ke změně, kde se klube budoucnost.

Přichází prý na holubičích nožkách a často je už zde, aniž ji vidíme. Umění o tom něco ví a pokouší se často s nečekaným zdarem tento příchod signalizovat. Kritika o to vlastně usiluje rovněž, dokonce důrazněji, protože právě v tom je její úkol. Ale kritik, který si navleče hřmotné holínky příkazce, políra, jenž přiděluje práci, nebo kibice, jenž všechno ví, a vždy lépe, ten sotva uslyší, co se hýbe, co se dere k životu.

Kultura oficiální a “neoficiální”

Petr Fidelius (Praha)¹

Co vlastně znamená “neoficiální kultura” dnes, v době přítomné? Musíme podrobit kritickému přezkoumání také současný úzus.

V kontextu totalitní společnosti dostává pojem “oficiálního” zcela specifické zabarvení, jeho dosavadní platnost se od základu proměňuje. Je to důsledek hlubokých přeměn politicko-ekonomických, které bychom mohli z našeho hlediska charakterizovat asi tak, že dochází (násilnou cestou) k totálnímu sjednocení a koncentraci oficiální sféry a zároveň k její nevídané expanzi do všech oblastí společenského života. Totalismus nastoluje “oficialitu” i tam, kde to bylo dosud takřka nepředstavitelné; ideálem totalismu je, aby pokud možno *všechny* projevy života společnosti byly kontrolovány státem a státu podřízeny. Státu jakožto výkonnému orgánu strany. Totalismus komunistického typu se v tomto směru dostal mnohem dál než německý nacionální socialismus: “oficiálnost” proniká netoliko veškeren život politický a veřejný, celou sféru kultury a informací, ale v nebyvalé míře i oblast ekonomickou (průmysl, obchod, zemědělství); ušetřena nezůstává ani sféra rodinná, která až dosud byla pro stát tabu. Taková násilná “oficializace” života má ovšem i své důsledky sémantické: v situaci, kdy se “neoficiálně” není možno málem ani milovat, ztrácí jaksi přívlastek “oficiální” na distinktivní hodnotě.

Kultura byla přirozeně jednou z prvních obětí tohoto procesu “oficializace”. Vpád “oficiálního” od základu změnil její životní podmínky, byla to opravdu “kulturní revoluce”. Neměli bychom však pod dojmem této události zapomínat na zajímavou skutečnost, že ne ve všech oborech znamenalo kompletní postátnění něco zásadně nového. Tak například školství: ani v období “nejdemokratičtějším a nejpluralističtějším” jsme neměli žádné jiné školství než “oficiální”; Ústavní listina ČSR z r. 1920 v § 120 připouští sice zřizování soukromých škol, zároveň však vyhrazuje státu “vrchní vedení a dozor na veškeré vyučování a vychovávání”; aby pak o intencích zákonodárce nemohlo být žádných pochyb,

---

¹Redakcí *Svědectví* zkrácený úryvek z rozsáhlejší práce (*Posun po šikmé ploše*, Praha 1981). Koluje jako samizdat.